

УДК 7.05:738.3]:738.071.1(477)
DOI: 10.31866/2617-7951.4.1.2021.236126

UDC 7.05:738.3]:738.071.1(477)

ДИЗАЙН ХУДОЖНЬОЇ КЕРАМІКИ В КОНТЕКСТІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ (ЗА ТВОРЧІСТЮ ЮРІЯ МУСАТОВА)

Олена Власюк,
<https://orcid.org/0000-0003-4454-8433>
кандидат педагогічних наук, доцент,
Рівненський державний
гуманітарний університет,
м. Рівне, Україна
olena.vlasyuk1@gmail.com

DESIGN OF ARTISTIC CERAMICS IN THE CONTEXT OF SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL PROGRESS (BY THE WORKS OF YURII MUSATOV)

Olena Vlasiuk,
<https://orcid.org/0000-0003-4454-8433>
PhD, Associate Professor,
Rivne State University
of the Humanities,
Rivne, Ukraine
olena.vlasyuk1@gmail.com

Анотація

Метою статті є з'ясування особливостей втілення актуальних концептуальних мотивів у дизайні художньої кераміки. На прикладі творчості українського сучасного кераміста Юрія Мусатова досліджуються концепти, спрямовані на виявлення впливу науково-технічного прогресу та інформаційних технологій на культуру й мистецтво. **Методи дослідження.** В дослідженні було використано такі методи: аналіз, синтез, порівняння; системний підхід до інтерпретації художніх ідей, практичний аналіз дизайну сучасної художньої кераміки. **Науковою новизною** дослідження є інтерпретація дизайну виробів Юрія Мусатова крізь призму нових реалій інформаційного суспільства, його антропологічні виклики, проблеми існування мистецтва в системі світової комунікації. **Висновки.** Результати дослідження засвідчують новаторський характер творчості художника-кераміста Юрія Мусатова. Серед творчих доробків українських керамістів його вирізняє шляхетна, інтелектуальна та

Abstract

The aim of the article is to find out the peculiarities of the embodiment of actual conceptual motives in the design of artistic ceramics. Concepts aimed at identifying the impact of scientific and technological progress and information technology on culture and art are studied on the example of the work of Ukrainian modern ceramist Yurii Musatov. **Research methods.** The following methods were used in the study: analysis, synthesis, comparison; systematic approach to the interpretation of artistic ideas, practical analysis of the design of modern art ceramics. **The scientific novelty** of the study is the interpretation of the design of Yurii Musatov's products through the prism of new realities of the information society, its anthropological challenges, the problems of the existence of art in the system of world communication. **Conclusions.** The results of the study testify to the innovative nature of the work of ceramist Yurii Musatov. Among the creative works of Ukrainian ceramists he is distinguished by noble, intellectual and modern presentation of

сучасна подача робіт, досконале володіння технологічно-мистецькими засобами, складні конструктивні форми та концептуальний зміст.

works, perfect mastery of technological and artistic means, complex constructive forms and conceptual content.

Ключові слова:

мистецтво, наука, дизайн, хкдожня кераміка, науково-технічний прогрес, технології, людина, інформація.

Keywords:

art, science, design, ancient ceramics, scientific and technical progress, technologies, man, information.

Вступ **1**

Двадцяте століття було проголошено епохою науки. Дійсно, одна з найважливіших його особливостей – це постійний і пришвидшений прогрес у пізнанні природи, що, в свою чергу, супроводжується прогресом у сфері технологій та техніки. Середина століття стала свідком нової революції в науці і техніці, яка призвела до кардинальних змін в економічному виробництві та повсякденному житті. Ці досягнення науки і техніки в епоху автоматизації, електронного «мозку» ядерної енергії та штучних супутників здійснюють все більший вплив на всі аспекти суспільного життя, включаючи спосіб розвитку мистецтва. Адже саме художник повинен відображати ці глобальні зміни за допомогою засобів мистецтва, тому що наука і мистецтво ідуть у ногу з часом. Зв'язок мистецтва, науки і техніки необхідний, щоб відповісти на виклики нового суспільства. Кераміка Юрія Мусатова, сміливого експериментатора, який створює унікальні скульптурні об'єкти з елементами мінімалізму, абстракціонізму, конструктивізму і навіть модерну, вдало відображає високотехнологічну сучасність.

Мета дослідження **2**

Метою статті є з'ясування особливостей втілення актуальних концептуальних мотивів у дизайні художньої кераміки. На прикладі творчості українського сучасного кераміста Юрія Мусатова досліджуються концепти, спрямовані на виявлення впливу науково-технічного прогресу та інформаційних технологій на культуру й мистецтво.

Методологія та аналіз джерельної бази **3**

Проблема науково-технічного прогресу має відносно глибокий ступінь розробки. Дану тему вивчають міжнародні установи фінансового, економічного, статистичного характеру. Зокрема, проблему розглядали такі вітчизняні вчені як О. Островська (2014), С. Шергін (2008). Досить велике висвітлення проблема має й у зарубіжній науковій літературі. Аналіз останніх вітчизняних і зарубіжних наукових надбань свідчить про те, що проблемам розвитку науково-технічної революції в сучасних умовах

постіндустріалізації приділено значну увагу, зокрема в галузі мистецтва.

Тему взаємовпливу науково-технічного прогресу, мистецтва та дизайну у своїй творчості порушує Юрій Мусатов – кераміст молодшого покоління, що вже зарекомендував себе як професійний та гідний представник сучасного українського мистецтва художньої кераміки. У його творах виявляється індивідуальність, неординарне бачення властивостей матеріалу, новаторське застосування технологій і технік, синтетичність простору і самого арт-об'єкту. У 2011 р. за твір «У полоні часу» Мусатов отримав Гран-прі на II ІНТЕР Симпозіумі кераміки в Опішному «2011:11x11» (Опішне, Полтавщина). Мусатов є дворазовим стипендіатом програми GAUDE POLONIA, що дало йому змогу реалізувати в матеріалі проекти «Проект невідомого» (2008) та «Хмари» (2012). Для кераміки Юрія Мусатова характерні пошуки нових форм, технологічні експерименти, зміна пластичної образності. Поступовий перехід до концептуальної творчості відчувається у серіях «Хмари» та «Вибухи» (2012 – 2014 рр.).

В дослідженні було використано такі методи: аналіз, синтез, порівняння; системний підхід до інтерпретацій художніх ідей, практичного аналізу дизайну сучасної художньої кераміки.

Результати дослідження **4**

Прогрес новітніх технологій відбувається з початку людської історії: від винаходу таких предметів, як списи та ножі, виготовлені із кам'яних скребків та палиць, щоб допомогти собі у вилові та вбивстві тварин для їжі, до таких, як перша друкарня та комп'ютер.

В епоху техногенної цивілізації виникає і стає все більш важливим взаємозв'язок між науково-технічним прогресом і мистецтвом. Удосконалюючи комфорт і зовнішні блага, створюються нові можливості для технологій і мистецтва. Однак варто сказати й про негативні наслідки науково-технічного прогресу, які порушують екологічний баланс, створюючи соціальні зміни, які спричиняють знецінення та деградацію людської особистості. Уявлення про безмежні можливості та про історичну безкінечність науково-технічного прогресу є помилковими. У майбутньому неминучий його крах і техногенна катастрофа, які призведуть до зміни напряму історичного розвитку. У новій (нанотехногенній) епісі науково-технічний прогрес втратить пріоритетне значення і буде підпорядкований завданням духовної культури та мистецтва.

Варто сказати, що мистецтво та науково-технічний прогрес тісно взаємопов'язані. Прикладом може бути той факт, що до виробництва смартфона залучаються різні фахівці: графічні дизайнери, психологи, ілюстратори, соціологи, інженери та інші.

Можна було б сказати те ж саме про розробку відеоігор, ноутбуків, фільмів тощо. Таким чином, створення будь-якого «технологічного артефакту» – це важка міждисциплінарна робота (Шергін, 2008, с. 28).

Слід зауважити, що вплив науки на мистецтво, – і не тільки в своїх технічних винаходах, але й у самій стилістиці думки, – мав тривалу історію. Однак саме в поле новоевропейської культури, де починають активно розвиватися експериментальна наука і нова філософія, яка визначає своє мислення в структурі чистої дії, закладаються посилання до раціоналізації художнього акту, що особливо стає помітним в XIX і XX ст., де наука в обличчі технічного прогресу здійснює вторгнення у «свята святих» мистецтва і задає додаткові опції для його саморозуміння, часто і зовсім позбавляючи його будь-якої самостійної значущості.

XX століття відоме ще й тим, що тут ми застаємо мистецтво в стадії його тотального публічного експерименту, засоби для якого постачає науково-технічний прогрес. Яскравим підтвердженням цього є творчість сучасного українського кераміста Юрія Мусатова, яка тісно пов'язана з наслідками науково-технічного прогресу та здебільшого прихильна до позаматеріальної тематики. Митець намагається осягнути суть таких близьких для кожного понять, як простір, рух, час. Твори кераміста прославилися не лише в Україні, але й у Польщі, Португалії, Латвії, Білорусії, Італії, Німеччині, Швейцарії, Сполучених Штатах Америки тощо. Ознайомлення художника-кераміста з найкращими творчими здобутками колег відбувалося на виставках і симпозиумах в Україні та за її межами, де художник-кераміст побачив кращі здобутки колег. Це сприяло тому, що митець, незважаючи на молодий вік, набув неабиякого мистецького й технологічного досвіду.

Роботи українського художника складають враження відгосків подорожі фантастичними світами. В умілих руках майстра кераміка знайшла нову форму і філософію сучасності, яка в тому числі стосується й науково-технічного прогресу. Незважаючи на те, що Юрій Мусатов належить до творців нового покоління, в його активі вже встиг утворитися значний список перемог у виставках, у тому числі й міжнародних.

Ю. Мусатов за способом своєї творчості – дизайнер новітньої художньої кераміки. Його мистецька мета – вільне від стереотипів та кон'юнктури мистецтво. Він вільний від будь-яких обмежень у стилістиці. Сучасний кераміст-концептуаліст шукає власну художню мову, яку творить за допомогою різноманітних технік і матеріалів та завжди шукає можливість вираження власної світоглядної концепції у творі.

Творчість митця не є типовою: художник може працювати на межі декоративного мистецтва й скульптури або дизайну.

Його роботи можуть бути виставковими, але, будучи значно збільшеними, відразу перетворюються на твори монументального характеру.

«Бути вільним» – головне творче кредо Ю. Мусатова. До його особистості можна застосувати слова мандрівного українського філософа Григорія Сковороди: «Світ мене ловив, але не впіймав». Зловити можна лише щось предметно-матеріальне (об'єкти, до яких можна доторкнутися). Митець у своїх творах відображає, як правило, невловиму реальність сучасного світу. У циклах робіт «Хмари» та «Вибухи» (2012) художник намагався інтерпретувати аморфні газоподібні субстанції, утілив їх у твердому матеріалі, але не позбавив повітряної легкості та надав їм руху. Кераміст наповнює простір, порожнечу (отвори) певним змістовим навантаженням (Олександр Архипенко – перший український митець, який застосував цей прийом).

На відміну від невловимих, але «видимих» хмар, «полон часу» (твір «У полоні часу», 2011 р.), в якому сьогодні перебуває залежне та комп'ютеризоване людство, людське око побачити не може. Відмова від «видимого» є найхарактернішою рисою авангардних течій у світовому мистецтві ХХ–ХХІ ст., зокрема, футуризму. Ю. Мусатов легко переносить своє відчуття часу в тривимірний «глиняний» простір та майстерно втілює його в шамоті. Робота «У полоні часу» за своєю формою є незамкнутою, отже, художник-кераміст передає цим твором ідею, що глядач завжди повинен мати надію коли-небудь вирватися з болючого полону часу. «Майбутнє вже почалося», «На порозі – ХХІ століття» – це не крилаті фрази, а констатація найхарактернішої особливості сучасного етапу історії науки і техніки. У творі вгадується мрія художника підкорити час, так само, як він майстерно підкорює простір.

В наш час також формуються найбільш важливі соціально-економічні умови розвитку науки і використання досягнень науково-технічного прогресу, оскільки це не тільки переворот у науці і техніці, а й переворот у мистецтві, мовою якого говорять художники, зокрема і Юрій Мусатов. Досягнення науки мають далекосяжні соціальні наслідки: зростання продуктивності праці, ефективності суспільного виробництва, зміни в структурі суспільства, в співвідношенні і змісті робочого та вільного часу, в системі потреб і освіти молодшої людини. Прогнози цих наслідків науково-технічного прогресу відкривають нові горизонти для людства, що своєю творчістю через призму філософії намагається сказати Ю. Мусатов (Неїжмак, 2013). Але, разом з тим, «енергійна сила нової реальності – техносфера, інформація, комп'ютеризація, транскультура, глобалізація, постмодернізм тощо, як вибухова хвиля, проходить через увесь сьогоднішній розвиток цивілізації, що посилює тенденції до дестабілізації,

самопідриву звичного культурного, освітнього, морального та духовного життя. Це призводить до внутрішнього зламу особистості, формування особистості нової епохи з якісно новими властивостями і особливостями» (Моляр, 2013, с. 6).

У 2011 р. художник зробив спробу звільнитися у своїй творчості навіть від естетики, як це робили після Першої світової війни дадаїсти на Заході. На виставці «КерамПК» в Опішному була представлена композиція з двох чайників аморфної форми. Це був перший подібний експеримент в українському декоративному мистецтві, яке навіть за своєю назвою покликане прикрашати реальність, а не спотворювати її (Вакуленко, 2012, с. 127).

Кожна робота Ю. Мусатова, безумовно, з чимось пов'язана. Це може бути історія, переживання, запах, колір, асоціація. І, звичайно ж, усі вони особисті. Наприклад, «Портрет Невідомого» – це керамічна композиція, над якою кераміст-дизайнер працював у Вроцлавській Академії Мистецтв у 2008 р., одразу по закінченню ЛНАМ і отримав стипендію Gaude Polonia міністерства культури Польщі. Композиція складається з трьох основних об'єктів, які націлюють глядача замислитися над такими питаннями: «Хто я? Звідки я? Куди йду?» (Рис. 1, Рис. 2, Рис. 3.).

Рис 1. Юрій Мусатов.
«Хто я? Звідки я? Куди йду?»,
Вроцлав, 2008 р. (Частина 1).
Фото: <http://poglyad.com/blog-21/post-379>

Fig. 1. Yurii Musatov. Who am I?
Where do I come from? Where
am I going? Wrocław, 2008.
(Part 1). Photo: <http://poglyad.com/blog-21/post-379>

Рис 2. Юрій Мусатов.
«Хто я? Звідки я? Куди йду?»,
Вроцлав, 2008 р. (Частина 2).
Фото: <http://poglyad.com/blog-21/post-379>

Fig. 2. Yurii Musatov. Who am I?
Where do I come from? Where
am I going? Wrocław, 2008.
(Part 2). Photo: <http://poglyad.com/blog-21/post-379>

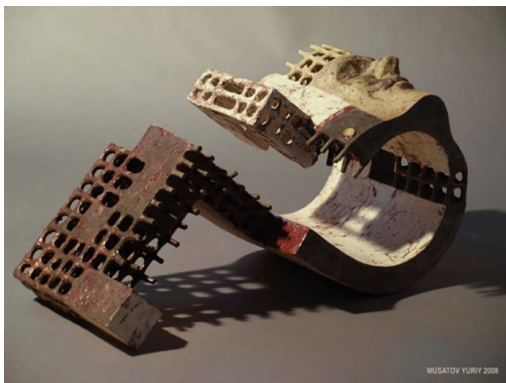

Рис 3. Юрій Мусатов. «Хто я? Звідки я? Куди йду?», Вроцлав, 2008 р. (Частина 3). Фото: <http://poglyad.com/blog-21/post-379>

Fig. 3. Yuriy Musatov. Who am I? Where do I come from? Where am I going? Wrocław, 2008. (Part 3). <http://poglyad.com/blog-21/post-379>

У 2008 р. Ю. Мусатов став учасником VIII Міжнародної бієнале з кераміки у Варшаві (Польща). На виставці було представлено вишукану роботу «Чайний експрес», яку придбав польський композитор Станіслав Сіревич. На Міжнародному симпозиумі художньої кераміки в Ходзежі (Польща) Ю. Мусатов створив низку композицій: «Вертикаль», «3,5», «Сніданок», «Коло», а також маленькі чайники й горнятка (Онищенко, 2011, с. 13).

У червні 2013 р. на території Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному відбулася презентація найвищої в Україні монументальної керамічної скульптури «Вежа». Вона стрімко здіймається вгору, як пік, як вершина. Над створенням цього витвору Ю. Мусатов працював два місяці. Висота становить 5 метрів. Скульптура складається із частин-модулів, кожна з яких має власну форму й забарвлення, проте сприймаються вони цілісно. Витвір художника-кераміста уособлює звершення мистецьких діянь, планів (Данилець, 2013). Це чергова сходинка майстра до керамічного олімпу (Рис. 4).

Наслідки нової влади над речами, яку отримало людство з ростом технічних можливостей, дозволили виникнути не просто новому типу художньої діяльності, але й задати новий характер взаємодії між різними сферами культури, що, в свою чергу, зазнає серйозних перетворень і знаходить нові перспективи. Техногенне середовище, яке сьогодні стає тотальним простором культури, буквально оцифровує мистецтво, переводить його поряд з науковим і будь-яким іншим знанням у ранг інформації (іншої щодо до свого генезису форми існування, залежної від умов і характеру свого використання).

Для кераміки Юрія Мусатова характерні зміна пластичної образності, пошуки нових форм, технологічні експерименти. Концептуальна творчість відчувається також у серіях «Хмари» та «Вибухи» (2012–2014 рр.). Висота скульптур близько 160-170 сантиметрів. Роботи Ю. Мусатова – це його мрії і роздуми про сучасний світ і явища, наприклад, такі, як «хмарні технології». У його творчому доробку є серія робіт «Еволюція хмари». Ро-

Рис. 4. Юрій Мусатов. Вежа. с. Опішне, Полтавська область, 2013 р. Фото: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/v-opishnomu-zveli-keramichnu-vezhu/>

Fig. 4. Yurii Musatov. The Tower. Opishne village, Poltava region, 2013. Photo: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/v-opishnomu-zveli-keramichnu-vezhu/>

боти із циклу "Clouds" (2012 – 2015 рр.) вперше презентувалися в концептуальному проєкті "Еволюція хмари" і демонстрували трансформацію форми, кольору, сенсу та філософського бачення автора (рис. 5, рис. 6., рис. 7).

Рис. 5. Юрій Мусатов. «Хмара» (2015 р., колекція «Еволюція хмари»). Фото: <https://artme-gallery.com/ru/product/oblako/>

Fig. 5. Yurii Musatov. The Cloud. (2015, «Evolution of the cloud» collection) Фото: <https://artme-gallery.com/ru/product/oblako/>

Рис. 6. Юрій Мусатов. «Хмара» (2015 р., колекція «Еволюція хмари»). Фото: <http://be-inart.com/post/view/929>

Fig. 6. Yurii Musatov. The Cloud. (2015, «Evolution of the cloud» collection) Фото: <http://be-inart.com/post/view/929>

Рис. 7. Юрій Мусатов. «Хмари» (2015 р., колекція «Еволюція хмари»). Фото: <http://be-inart.com/post/view/929>

Fig. 7. Yurii Musatov. The Clouds (2015, «Evolution of the cloud» collection) Фото: <http://be-inart.com/post/view/929>

Образ хмари як чогось мрійливого, ефемерного, часто три-можного трансформується в асоціацію з «хмарними технологіями». Ідея серії об'єктів з кількох десятків різних за розмірами

та конфігураціями хмар полягає у накладанні сенсуалізму та раціоналізму прочитання образу.

Крім цього, художник-кераміст любить міркувати про космос, вибухи та екологію. Серія «Вибухи» – медійний образ вибуху, який автор подає у вигляді «застиглої деструкції», що дає змогу переосмислити радше не саму трагедію, а ту мить, – точку біфуркації, коли все змінюється, – появу вибухового «гриба» (Вакуленко, 2012). Нових сенсів ці твори набувають сьогодні, під час військових дій на сході України.

Твори Юрія Мусатова представлені в станковій скульптурі та інтер'єрній кераміці. Тонке, неначе мереживне переплетення керамічних частинок, хиткі та примарні конструкції, – в такій формі Мусатов презентує ілюзорність та синтетичність сучасного світу. У його «інтелектуальних» творах виявляється неординарне бачення властивостей матеріалу, індивідуальність, застосування новаторських технологій і технік, синтетичність простору.

З-поміж широкого арсеналу творчих доробків українських керамістів Мусатова вирізняє шляхетна, інтелектуальна та сучасна подача його робіт, досконале володіння технологічно-мистецькими засобами, конструктивістські форми та концептуальний зміст. Твори Юрія Мусатова органічно вписуються в мінімалістичний інтер'єр офісів чи житлових приміщень. Але, на жаль, архітектори та дизайнери не достатньо ознайомлені з українською керамікою, тому майже не використовують її у своїй практиці. Тішить той факт, що керамічні об'єкти Мусатова вже знайшли своє місце в деяких дизайнерських рішеннях; поступово налагоджується співпраця з арт-менеджерами та дизайнерами.

Нещодавно твір Ю. Мусатова «Геометрична хмара I» було продано на аукціоні «Золотий перетин» (Київ, Україна) (Данилець, 2013), а також «Блакитна хмара» на аукціоні «Rago» (Нью-Джерсі, США) (Моляр, 2013). Ці процеси сприяють поступовому виходу української кераміки на міжнародний ринок сучасного мистецтва.

**Наукова
новизна та
практична
значимість
дослідження**

5

Науковою новизною дослідження є інтерпретація дизайну виробів Юрія Мусатова крізь призму нових реалій постіндустріального суспільства, його нові антропологічні виклики, проблеми існування мистецтва в системі світової сучасної комунікації. Дизайн художньої кераміки Юрія Мусатова, інтегрований у мережу масового користувача (здебільшого зарубіжного), неминуче стає його субпродуктом і багато в чому визначається спроможністю конкретного глядача «зчитувати» пропоновану йому інформацію, «розпаковувати» її зміст, інтерпретувати, відштовхуючись від власних можливостей.

Висновки

6

Інформаційний формат нашого сьогоденного буття дозволяє мистецтву легко входити в найнеймовірніші ситуації своєї

актуалізації і виступати у невластивому йому контексті, знаходити нове значення, проте потрібне прояснення тих умов, які роблять це можливим. Юрій Мусатов переосмислює традиційні форми роботи з керамікою. Його твори існують поза межами звичних категорій чи видів мистецтва, як-то станкова скульптура чи інтер'єрна кераміка. Вплив науково-технічного процесу, ілюзорність сучасного світу у Мусатова представлена в дизайні художніх виробів з кераміки, яким притаманні хиткі конструкції, тонке, немов мереживне, переплетення керамічних частин. Кожна творча робота гарантує новаторство, тому що вона унікальна, пропущена через призму індивідуального світовідчуття та прагнень показати власне бачення художнього образу завдяки мові пластики.

Список бібліографічних посилань

- Вакуленко, М. (2012). Думки після відвідин Опішного в жовтні 2011 року. В О. Пошивайло (упоряд.), *Третя Національна виставка-конкурс художньої кераміки «КерамПІК у Опішному!» 1 липня–30 жовтня 2011: альбом-каталог* (с. 124–133). Українське народознавство.
- Данилець, О. В (2013, 10 липня). В Опішному звели керамічну вежу. *Урядовий кур'єр*.
- Моляр, Є. (2013). *Життя та творчість Юрія Мусатова*. Кабінет теорії та історії мистецтва НАОМА.
- Неїжмак, В. (2013, 27 лютого). Хмари, що вийшли з печі. *Україна молода*, с. 18–20.
- Онищенко, В. (2011). «Вертикаль» Юрія Мусатова. *Культура і життя*, 30, с. 13.
- Островська, О. (2014). Концептуальна кераміка Юрія Мусатова. *Образотворче мистецтво*, 4, 50–51.
- Шергін, С. (2008). Сучасний вимір глобалізації: концепції і реальність. *Світогляд*, 4, 26–33.

References

- Danylets, O. V (2013, July 10). V Opishnomu zvely keramichnu vezhu [A Ceramic Tower Was Erected in Opishne]. *Uriadovyi kur'ier* [in Ukrainian].
- Moliar, Ye. (2013). *Zhyttia ta tvorchist Yuriia Musatova* [Life and Work of Yurii Musatov]. Kabinet teorii ta istorii mystetstva NAOMA [in Ukrainian].
- Neizhmak, V. (2013, February 27). Khmary, shcho vyishly z pechi [Clouds Coming Out of the Furnace]. *Ukraina moloda*, pp. 18–20 [in Ukrainian].
- Onyshchenko, V. (2011). "Vertykal" Yuriia Musatova ["Vertical" by Yurii Musatov]. *Kultura i zhyttia*, 30, p. 13 [in Ukrainian].
- Ostrovska, O. (2014). Kontseptualna keramika Yuriia Musatova [Conceptual Ceramics by Yurii Musatov]. *Obrazotvorche mystetstvo*, 4, 50–51 [in Ukrainian].
- Sherhin, S. (2008). Suchasnyi vymir hlobalizatsii: kontseptsii i realnist [The Modern Dimension of Globalization: Concepts and Reality]. *Svitohliad*, 4, 26–33 [in Ukrainian].
- Vakulenko, M. (2012). Dumky pislia vidvidyn Opishnogo v zhovtni 2011 roku [Thoughts after the Visit to Opishne in October 2011]. In O. Poshyvailo (Comp.), *Tretia Natsionalna vystavka-konkurs khudozhnoi keramiki "KeramPIK u Opishnomu!" 1 lypnia–30 zhovtnia 2011: albom-kataloh* [The Third National Competitive Exhibition of Art Ceramics "KeramPIK in Opishne!" July 1 – October 30, 2011: Catalogue and Album] (pp. 124–133). Ukrainske narodoznavstvo [in Ukrainian].